

Інна Богданова,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічних технологій початкової освіти

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5754-3653>

ОСОБИСТОСТЬ ВЧИТЕЛЯ ЯК ВИНЯТКОВА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Педагогічна свідомість громадян причетних до системи освіти, в період, який розпочався ще у 2013 році з подій майдану й дотепер, коли триває кривава війна на теренах України, змінилась кардинально. У педагогічній спільноті змінився погляд на: роль вчителя в системі освіти; зміст освіти; організацію та управління освітнім процесом; розвиток особистості, її формування, становлення, удосконалення тощо. Водночас відбулося усвідомлення значущості спільних духовних цінностей, розвитку яких треба надавати перевагу в освітньому процесі будь-яких навчально-виховних закладів, бо творення суспільної реальності його учасниками має саме таке підґрунтя. Недарма в концепції Нової української школи (НУШ) започатковано новий зміст освіти, заснований на формуванні ключових компетентностей, потрібних особистості для успішної самореалізації в суспільстві, важливим складником якого є партнерство загалом і педагогічне зокрема. Представниками понад 50 країн світу причетних до системи освіти, в основу партнерства закладено формування спільних цінностей, які визнані пріоритетними. Серед них слід відзначити: любов, доброта, мудрість, справедливість, вміння пробачати, віра, критичне й креативне мислення, співпраця, вдячність, поцінування краси, гумор тощо. Провідником означених цінностей та багатьох інших на тлі трансформаційних процесів, що відбуваються у світі загалом, виявляється постать вчителя. Роль сучасного вчителя виняткова, бо його індивідуальна особистісна позиція слугує прикладом у прояві ціннісних орієнтацій, в організації міжособових стосунків та міжособової взаємодії в освітньому процесі, у пристосуванні до надскладних умов життя, у соціальній перцепції, що дозволяє адекватно розуміти інших людей, події, процеси тощо. Таким чином, під впливом соціального оточення і власного самоконструювання проявляється соціально-психологічна обізнаність сучасного вчителя. Вона є багатомірною здатністю особистості вчителя як виняткової індивідуальності, що проявляє самосвідомість у вигляді: самопізнання, самооцінки, самоконтролю, самоаналізу, самоспостереження, самопочуття, саморегуляції, самовідчуття та характеризується специфічним чуттям, проблемним баченням, тонким розумінням, творчим уявленням, чіткою пронизливістю, практичною мудрістю.

Ключові слова: соціально-психологічна обізнаність вчителя, виняткова індивідуальність, багатомірна здатність, суб'єкт- суб'єктна взаємодія.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми. Особливих змін зазнала свідомість більшості громадян України, які відчули неймовірний потяг до прояву своєї ідентичності та єдності з метою спротиву агресору. Змінилась свідомість громадян, а це означає, що змінились цінності, погляди, життєві цілі, ідеали, відносини, бажання, якості особистості, дії тощо. Неймовірно загострилось усвідомлене ставлення до пошуку істини, правди, історичної та соціальної справедливості, порядності, доброчесності, критичного та креативного мислення, співчуття та інших чеснот. Особистісні зміни в свідомості більшості громадян, які віддзеркалюють їх потяг до творення української державності на основі права вибору власного шляху розвитку країни, вимагають окреслити зміни щодо особистості вчителя як виняткової індивідуальності в контексті соціально-психологічної проблематики.

Проблемам розвитку особистості присвячено чимало досліджень, як от: модули розуміння особистості в психології: буттєве і духовне, цілісність і саморух (С. Максименко); дослідження особистості у психологічній герменевтиці (Н. Чепелева), концепція сталих індивідуальних рис особистості в кон-

тексті раціогуманізму і системного підходу (Г. Балл, І. Вільш); особистість як суб'єкт переживання життєвої кризи (О. Даценко); особистість як основа особистісного розвитку (Т. Гурлева).

Широкий спектр наукових розвідок щодо педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток особистості, демонструє переваги компетентнісної парадигми, яка забезпечує її здатність успішної самореалізації в стрімко змінюваному соціумі (І. Бех, А. Богуш, Л. Зданевич, В. Кремень, О. Савченко та ін). Основним ресурсом в реалізації означеної парадигми виступає вчитель, місія якого бути своєрідним носієм «агента змін» та ціннісних орієнтирів в сучасній системі освіти (О. Завалевський, В. Ємець, С. Кириленко, З. Курлянд, Н. Максимчук, М. Олійр, С. Сапожников, І. Смагін Н. Соколовська, Н. Федорова та ін).

Серед безлічі проблем, які досліджують науковці в сфері прояву особистості людини в небезпечних, стресогенних умовах життєдіяльності (G.A. Bonanno, J.H. Block, M.W. Fraser, N. Garnezy, K.R. Ginsburg, A. Greeff, L.M. Hoijtink, B.E. Kline, S. Luthar), значне місце посідає проблема переживання стресу на основі підходу, орієнтованому на важливості урахування вну-

трішнього потенціалу особистості, спроможного активізувати індивідуальні психічні ресурси (С. Дубровська, О. Залеська, Л. Коробка, Н.Пророк, О. Панченко, О. Хамініч, В. Ямницький та ін.), проблема підготовки вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості як у дітей так і дорослих людей (С. Богданов, І. Біла, А. Гірник, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін та ін.) та здатності особистості вчителя гідно ставитися до загрозливих ситуацій, проявляти життєстійкість, активізувати особистісні ресурси та потенціали (І. Богданова).

Незважаючи на чималу кількість наукових доробок, питанням розробки ролі особистості вчителя як виняткової індивідуальності з огляду його соціально-психологічної обізнаності приділено мало уваги, тому в статті зроблена спроба окреслити відповідні характерні риси.

Мета та завдання дослідження. Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності особистості вчителя як виняткової індивідуальності в контексті соціально-психологічної обізнаності. Реалізація мети вимагала аналізу й усвідомленню наукових джерел у площині розроблення соціально-психологічних характеристик відповідної обізнаності.

Методи дослідження. У ході наукового пошуку використано низку загальнонаукових методів дослідження, а саме: аналіз, синтез, узагальнення, пояснення та висвітлення теоретичних положень, що окреслюють шляхи розроблення перспективних соціально-психологічних напрямів в педагогічній діяльності вчителя.

Результати та обговорення. Педагогічна діяльність вчителя, як різновид професійної діяльності, спрямована на створення сприятливих умов для отримання освіти особистістю учня, його всебічного розвитку, виховання й навчання, професійного становлення й задоволення потреб в процесі життєдіяльності. Соціально-психологічний контекст педагогічної діяльності вчителя залежить від багатьох чинників, серед яких значне місце посідає соціалізація та індивідуалізація його особистості. Розуміння характеру цих проявів пов'язане із процесом пристосування особистості вчителя до вимог суспільства як суб'єкта власної життєдіяльності, зумовленої певною ментальністю, ціннісними орієнтирами, мотиваційною сферою, соціальним інтелектом, тобто соціально-психологічною обізнаністю.

Педагогічна діяльність, як рушійна сила соціалізації та індивідуалізації, орієнтує особистість вчителя в означених процесах, бо умови їх прояву постійно змінюються, тобто перебувають в динаміці. Вона спрямовує його розвиток загалом та розвиток його особистості усвідомлено демонструвати управління власною волею, інтелектуальною й духовною самостійністю, критичним та креативним мисленням тощо. Відтак, педагогічна діяльність вчителя належить до розряду виняткової значущості. Оскільки діяльність трактується як дія, що отримала самостійний і усві-

домлений мотив, то діяльність і свідомість пов'язані між собою в рамках однієї цілісної системи Світобудови. Будь-яка діяльність спрямована на досягнення конкретної мети, або низки умотивованих цілей. Серед безлічі цілей мають бути й свідомо обрані, ті що спрямовані на розвиток високо гуманної особистості, що реалізує закладені природою потенційні можливості з метою покращення життєвого простору. Будова будь-якої діяльності має складний, діалектичний характер взаємозв'язку і взаємних переходів таких компонентів як мотив, предмет, мета, завдання, результат. Таким чином, діяльність вчителя стає умотивованою потребою свідомого вибору мети, завдань, шляхів, методів, знарядь, очікуваних результатів щодо розвитку особистості учня загалом і високо гуманного зокрема. Розвивати особистість учня на тлі високих гуманних цінностей здатна особистість вчителя, проявлена як виняткова індивідуальність що усвідомлює свою місію і має сформовану соціально-психологічну обізнаність.

Стрімкі зміни життя висувають нові вимоги до вчителя як суб'єкта психологічного впливу на учнів в контексті педагогічної взаємодії з оглядом на поведінкові патерни, стилі спілкування, особистісні риси та якості тощо. Означене привертає увагу багатьох дослідників. Відтак, низка наукових доробок була спрямована на пізнання особистості вчителя, де ключовими змінними були ідентичність, самооцінка, цінності та настановлення. Окрім цих досліджень, особливої уваги заслуговують дослідження щодо соціалізації та індивідуалізації особистості вчителя, яку пов'язують із здатністю моделювати бажане майбутнє відповідно до очікувань соціуму, із рухом людини від залежності до автономності, вільного самовизначення, здатності здійснювати вибір. В результаті цих процесів особистість вчителя формує власний світогляд, усвідомлює себе як представника своєї епохи, спадкоємця певних культурних традицій, носія тих чи інших обдарувань, намагається відчувати й реалізувати своє неповторне призначення. Це зумовлює унікальність способу здійснення життєвого шляху людини, індивідуалізацію її цілей, стратегій їх досягнення (В.Л. Злишков та ін., 2019, с. 4-74).

Відтак, педагогічна теорія і практика має містити положення щодо усвідомлення ролі особистості вчителя як виняткової індивідуальності, що орієнтована на покращення життєвого простору як власного буття, так і буття, спільного з іншими за рахунок зростання суб'єктності, відповідальності, своєрідності самоконструювання, самостійності мислення, внутрішньої свободи тощо. Роль особистості вчителя визначається передусім в освітньому процесі будь-якого навчально-виховного закладу, де виявляється його ставлення до власних життєвих виборів як соціальної істоти та виняткових рішень, іноді доленосного значення, в процесі його педагогічної діяльності.

Сьогодні, а це період глобальних трансформацій у всіх сферах життя, диктує переживання певної життєвої кризи, завдяки якій відбувається усвідомлення особистістю вчителя: траєкторії свого розвитку,

ставлення до навколишнього світу, відмови від застарілих поглядів, переконань, ідеалів. Це спонукає особистість вчителя до зрілого погляду на власний саморозвиток, на власне саморозгортання, яке провокує до більшої незалежності від зовнішніх і внутрішніх умов, від очікувань, оцінок і вимог оточення тощо, і, в свою чергу, ухвалює бути вірного собі, своєму покликанню творити себе сам. В період глобальної світової кризи виникає унікальна можливість відмовитись від ілюзій щодо самого себе, оточення і загалом навколишньої реальності та прискіпливо й не поспішаючи рухатись уперед в ході засвоєння соціального досвіду, набуваючи таких характеристик, що забезпечують нову траєкторію розвитку особистості вчителя в процесі його соціалізації та індивідуалізації.

Педагогічна діяльність передбачає взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, специфіка й результативність якої цілком залежить від рівня розвитку особистості й професіоналізму вчителя. У свою чергу, педагогічна взаємодія здійснюється в контексті формувальних і розвивальних впливів в системах «вчитель-керівники», «вчитель-учень», «вчитель-батьки», «учень-учень», «вчитель-громада» у поняттях творити світ і себе в цьому світі за власними бажаннями й можливостями. Кожна особистість в означених системах виступає як суб'єкт впливу і переймається усвідомленою потребою самовизначення, саморозвитку, самореалізації тощо. Ідея партнерської взаємодії в освітньому процесі полягає у відмові від конкуренції на користь суб'єкт – суб'єктної взаємодії на основі взаємоопосередкованого саморозвитку. Відтак кожний учасник освітнього процесу віддає іншому все найкраще, що в нього є і привласнює все найкраще від іншого. Отже виникає спільність «Ми», в якій кожний не переживає примус і не чекає винагороду, а отримує задоволення від дарунків один одному.

Відтак, педагогічна взаємодія є вид взаємодії, яка здійснюється в особистісно – діяльнісній парадигмі педагогічного процесу. Системним результатом педагогічної взаємодії є розвиток особистості та діяльності її учасників на основі кооперативних відносин у процесі взаємної діяльності. Основною ознакою педагогічної взаємодії є розвиток суб'єктності її учасників відповідно вимогам педагогічного процесу (формування чи розвиток особистості та її освіченості). Роль особистості вчителя як виняткової індивідуальності полягає у спільному творенні такого освітнього середовища, яке максимально сприяє як власному саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленню тощо, так і всіх інших учасників, причетних до нього. В освітній спільноті «Ми» кожний дістає максимальні можливості для індивідуального самотворення та самоздійснення (П.П. Горностай та ін., 2018, с.221-224).

Таким чином, сутність особистості вчителя як виняткової індивідуальності полягає у самосвідомості, що забезпечує усвідомлене ставлення як щодо учасників, причетних до освітнього процесу так і усвідомлене ставлення до себе як індивіда, що діє, сприймає,

мислить, ухвалює рішення, тобто максимально само-реалізується (П.П. Горностай та ін., 2018, с. 491-496). Завдяки усвідомленню своїх інтересів, обдарувань, схильностей, стосунків, мотивів поведінки тощо вчитель проявляє індивідуальний стиль діяльності, що має виняткові риси:

- переживання рівнів самосвідомості, як от: самопізнання, самооцінка, самоконтроль, самоаналіз, само-спостереження, самопочуття, саморегуляція, самовідчуття;

- самопізнання в освітньому просторі як себе так і учасників педагогічної взаємодії, від них до інших суб'єктів діяльності, яку вони будуть поширювати;

- самоконтроль партнерської взаємодії з учасниками освітнього процесу на суб'єкт – суб'єктних принципах;

- самооцінка свого емоційно-ціннісного ставлення до результатів педагогічної діяльності;

- саморегуляція дієво-вольової сфери;

- самовідчуття творчого застосування методів та прийомів професійної діяльності;

- само-спостереження за практичною значущістю, яка виявляється у суб'єкт – суб'єктній діяльності;

- самоаналіз знань, які своїм внутрішнім потенціалом створюють умови для продукування нових знань;

- само-спостереження за постійним оновленням знань;

- самопочуття індивідуальності, яка характеризується специфічним чуттям, проблемним баченням, тонким розумінням, творчим уявленням, чіткою пронизливістю, практичною мудрістю.

Висновки. Соціально-психологічна обізнаність особистості вчителя як виняткової індивідуальності полягає в усвідомленні ним його виключної ролі в здійсненні педагогічної діяльності. Педагогічна діяльність будь-якого вчителя як рушійна сила його соціалізації та індивідуалізації створює в освітньому процесі атмосферу взаємного проникнення і педагогічного зарядження знаннями, ідеями, емоціями, почуттями, що в ході активної взаємодії впливає на його учасників. Особливої уваги заслуговує партнерство як суб'єкт – суб'єктна взаємодія учасників освітнього процесу, що забезпечує їх максимальний саморозвиток. Дослідження соціально-психологічних джерел свідчить, що такий розвиток спроможний забезпечити самосвідомий вчитель, багатомірна здатність якого проявляється у самопізнанні, самоконтролі, самоаналізі, самооцінці, само-спостереженні, самопочутті, саморегуляції, самовідчутті тощо. В подальших дослідженнях слід звернути увагу на розроблення соціально-психологічної компетентності особистості сучасного вчителя як виняткової індивідуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологія педагогічної взаємодії: інтегративний підхід: монографія / В.Л. Злишков, О.В. Завгородня, С.О. Лукомська та ін.; за ред. В.Л. Злишкова, С.О. Лукомської. К.; 2019. 259 с.
2. Основи соціальної психології: підручник для закладів вищої освіти / П.П. Горностай, М.М. Слюсаревський,

В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.; за ред. М.М. Слюсаревського. Київ: Талком, 2018. 580 с.

O.V. Zavorodnia, S.O. Lukomska ta in.; (Zlyvkov, V.L., Lukomska, S.O., Eds.). K. 259 p. [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Psykholohiia pedahohichnoi vzaiemodii: intehratyvnyi pidkhid: monohrafiia (2019). [Psychology of pedagogical interaction: integrative approach: monograph]. V.L. Zlyvkov,

2. Osnovy sotsialnoi psykholohii: pidruchnyk dlia zakladiv vyshchoi osvity (2018). [Basics of social psychology: a textbook for institutions of higher education]. P.P. Hornostai, M.M. Sliusarevskyi, V.O. Tatenko, T.M. Tytarenko ta in. (Sliusarevskyj, M.M., Eds.). Kyiv: Talkom. 580 p. [in Ukrainian].

Inna Bohdanova,
Doctor of Pedagogy,
Professor at the Department of
Pedagogical Technologies of Primary Education,
The State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky",
26, Staroportofrankivska, Str., Odesa, Ukraine,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5754-3653>

TEACHER'S PERSONALITY AS EXCEPTIONAL INDIVIDUALITY: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CONTEXT

The pedagogical consciousness of the citizens involved in the education system changed dramatically in 2013 with the events of the Maidan and has continued to this day when the bloody war in Ukraine continues. The pedagogical community changed its view of the teacher's role in the education system; the content of education; the organization and management of the educational process; personal development, formation, becoming, improvement, etc. At the same time, there was a realization of the importance of common spiritual values, the promotion of which should be prioritized in the educational process of any educational institution, since participants rely on them in creating social reality. It is no wonder that the concept of the New Ukrainian School (NUS) introduced a new content of education based on the formation of key competencies needed by individuals for successful self-realization in society, an essential component of which is partnership in general and academic partnership in particular. Representatives of more than 50 countries related to the education system took prioritized shared values as a basis for partnership. Among them are: love, kindness, wisdom, justice, forgiveness, faith, critical and creative thinking, cooperation, gratitude, appreciation of beauty, humor, etc. Against the backdrop of the transformation processes occurring in the world, the teacher is the conductor of these and many other values. Modern teachers' role is exceptional because their personal position serves as an example in the manifestation of value orientations, the organization of interpersonal relationships and interpersonal interaction in the educational process, adaptation to extremely difficult living conditions, and social perception, which allows for an adequate understanding of other people, events, processes, etc. Thus, under the influence of the social environment and their own self-construction, the social-psychological awareness of the modern teacher is evident. It is a multidimensional ability of the teacher's personality as exceptional individuality which manifests self-awareness in the form of self-knowledge, self-esteem, self-control, self-analysis, self-observation, sense of self, self-regulation, self-awareness and is characterized by a specific sense, joined-up thinking, subtle understanding, creative imagination, clear insight, and practical wisdom.

Key words: *teacher's social-psychological awareness, exceptional individuality, multidimensional ability, subject-subject interaction.*

Подано до редакції 11.03.2024